

TERMINOLOGIK TIZIMNI SHAKLLANTIRISHDA DAVLAT TILI SIYOSATINING STRATEGIK AHAMIYATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

ALIBAYEVA MASHXURA ABDUNABI QIZI

Guliston davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistranti

Xudoyqulovamashhura99@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada terminologik tizimni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida davlat tili siyosatining strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Davlat tilining ilmiy, texnik va ijtimoiy-siyosiy sohalaridagi o'rni hamda terminologik tizimning me'yorlashtirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, O'zbekistonda davlat tili siyosati doirasida amalga oshirilayotgan islohotlarning milliy terminologiya taraqqiyotiga ta'siri, yangi terminlarni yaratish va ularni amaliyotga joriy etish jarayonlari tahlil etiladi. Maqolada terminologik tizim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yuzasidan ilmiy xulosalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Davlat tili siyosati, ilmiy terminlar, lingvistik taraqqiyot, milliy terminologiya, terminologik tizim, til rivoji, til siyosati.

KIRISH

So'ngi yillarda milliy tillarning ilmiy, texnik va ijtimoiy-siyosiy sohalaridagi imkoniyatlarini kengaytirish masalasi ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, terminologik tizimning izchil rivojlanishi va me'yorlashtirilishi davlat tilining jamiyat hayotidagi mavqei hamda funksional salohiyatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois terminologik tizimni shakllantirishda davlat tili siyosatining o'rni va ta'sirini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga O'zbekistonda davlat tilining nufuzini oshirish, uning qo'llanish doirasini kengaytirish hamda ilm-fan va texnologiya sohalariga oid atamalarni tartibga solish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan mazkur jarayonlar terminologik tizimni takomillashtirish, yangi terminlarni yaratish va ularni me'yoriy jihatdan mustahkamlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Chunki har qanday tilning rivojlanish darajasi, avvalo, uning terminologik zaxirasining boyligi va kompleksligi bilan belgilanadi. Ma'lumki, davlat tili siyosati nafaqat tilning huquqiy maqomini mustahkamlashga, balki uning ilmiy va kasbiy kommunikatsiya vositasi sifatidagi imkoniyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Terminologik tizim esa mazkur siyosatning amaliy natijalarini namoyon etuvchi yetakchi ko'rsatkichlardan biridir.

Shu sababli davlat tili siyosati va terminologik tizim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy jihatdan tadqiq etish nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi terminologik tizimni shakllantirishda davlat tili siyosatining strategik ahamiyatini ochib berish hamda uning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun oldimizga quyidagi masalalarni qo'yamiz: davlat tili siyosatining terminologik jarayonlarga ta'sirini o'rganish, terminologik tizimni me'yorlashtirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash, milliy terminologiyaning rivojlanish omillarini tahlil qilish hamda mavjud muammolar va ularning yechimlari yuzasidan ilmiy xulosalar ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

Terminologik tizimni shakllantirish har qanday davlatning til siyosatida muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbek tiliga kirib kelayotgan yangi ilmiy-texnik atamalar sonining keskin ortishi ularni yagona me'yor asosida tartibga solish, milliy til imkoniyatlariga moslashtirish hamda amaliyotga izchil joriy etish masalasini dolzarb muammoga aylanmoqda. Shu sababli terminologik tizimni muntazam ravishda takomillashtirib borish zarurati yuzaga kelmoqda. Taklif qilinayotgan yondashuvning asosiy mohiyati terminlarni yaratish va qo'llash jarayonida davlat tili me'yorlariga qat'iy rioya qilish, milliy til imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda xalqaro tajribani hisobga olishdan iborat.

Milliy tili siyosatining terminologik tizim rivojidadagi strategik ahamiyati, avvalo, terminlarning yagona standart asosida shakllanishida namoyon bo'ladi. Davlat tili siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri terminologik tizimni izchil rivojlantirish hisoblanadi. O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda ham terminologiyani tartibga solish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.¹

Terminlarning me'yorlashtirilishi turli soha mutaxassisleri o'rtasida samarali muloqotni ta'minlaydi, ilmiy axborot almashinuvini yengillashtiradi va tushunchalarning bir xil talqin qilinishiga xizmat qiladi. Natijada ilmiy, ta'limiy va amaliy faoliyatda aniqlik hamda izchillik ta'minlanadi. Taklif qilinayotgan usulning o'ziga xosligi termin yaratishda milliy va xalqaro omillarning uyg'unligini saqlashdir. Bir tomondan, yangi terminlar o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida yaratilishi maqsadga muvofiq bo'lsa, ikkinchi tomondan, xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan atamalarining mazmuniy aniqligini saqlab qolish ham muhimdir. Terminologiya sohasida tadqiqot olib borgan A. Madvaliyev terminlarni tanlashda milliylik va xalqaro me'yorlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash lozimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha,

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Farmoni "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida".

haddan tashqari o'zlashtirish ham, ortiqcha sun'iy tarjimalar ham terminologik tizimning barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.²

Terminologiya nafaqat lingvistik hodisa, balki ilmiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir ko'rsatuvchi strategik omil hisoblanadi. Shu bois terminologik faoliyatni muvofiqlashtirish, ilmiy ekspertizadan o'tkazish va normativ hujjatlar bilan qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Terminologiya masalalari bo'yicha tadqiqot olib borgan H. Dadaboyev o'z ishlarida terminlarni yaratish va me'yorlashtirish jarayoni til siyosatining muhim tarkibiy qismi ekanligini qayd etadi. Olimning fikricha, terminologik birliklar milliy tilning ichki imkoniyatlari asosida shakllantirilgandagina ularning amaliy qiymati ortadi.³ Shunday qilib, terminologik tizimni shakllantirishda davlat tili siyosatining strategik ahamiyati terminlarning me'yoriyligini ta'minlash, milliy til imkoniyatlarini rivojlantirish, ilmiy kommunikatsiyani takomillashtirish hamda zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishda namoyon bo'ladi. Mazkur yo'nalishdagi izchil islohotlar o'zbek tilining fan va texnologiyalar tili sifatidagi salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Maqolaning metodologik asosi va terminologik tizim tahlili. Yurtimizda til siyosatini yuritishda atamashunoslik tizimini tartibga solish eng ustuvor va strategik yo'nalishlardan biri sifatida baholanadi. Tilshunos olim N. Mahmudovning ta'kidlashicha, "davlat tilining to'laqonli amal qilishi uning ilm-fan, texnika va boshqaruv sohalaridagi imkoniyatlari bilan belgilanadi".⁴ Ushbu ishda davlat tilining ijtimoiy nufuzini oshirish va terminologik taraqqiyot o'rtasidagi o'zaro uzviylikni tadqiq etish metodidan foydalaniladi. Mazkur yondashuv shuni ko'rsatadiki, atamalarning yagona me'yoriy andozalar asosida shakllantirilishi va amaliyotga tatbiq qilinishi rasmiy tilning nufuzini mustahkamlashga bevosita xizmat qiladi. Terminologik izchillik soha mutaxassislari o'rtasidagi professional muloqot sifatini belgilaydi. Masalan, ilm-fan va ta'lim tizimida tushunchalarning bir xil standart asosida qo'llanilishi axborot almashinuvini osonlashtiradi. Bunga fanning turli tarmoqlarida parallel ishlatilayotgan sinonim atamalarning unifikatsiya qilinishi misoliga qaraymiz. Yangi terminlarni o'zlashtirishda o'zbek tilining ichki derivasion (so'z yasalishi) imkoniyatlaridan foydalanish hamda xalqaro terminlarning mazmuniy aniqligini saqlash muvozanatiga doir misol keltiramiz. Mazkur ilmiy tadqiqot ishi amalga oshirilishini ta'minlovchi metodlar jumlasiga qiyosiy-baxolash usullari ham kiradi va mazkur misol shuni tasdiqlaydiki, milliy va xalqaro omillar uyg'unligi tizim barqarorligining bosh garovidir. Raqamlashtirish jarayonlarining vizual ko'rinishi

² Madvaliyev A. Hozirgi o'zbek tili leksikologiyasi va terminologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – B. 88.

³ Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 62.

⁴ Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013. – B. 45.

(Axborotni vizual tarzda taqdim etish) Hozirgi davrda axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt vositalarining terminologiyaga ta'sirini tahlil qilishda zamonaviy bazalarning o'rni kata. Biz tomonimizdan ilgari surilayotgan fikrning o'ziga xosligi shundaki, terminologik tizim shunchaki til hodisasi emas, balki davlat siyosati, ijtimoiy-madaniy rivojlanish va ilmiy taraqqiyotni harakatlantiruvchi strategik vosita metodiga asoslangan. Shu sababli, terminologik faoliyatni tizimli muvofiqlashtirish, mukammal ekspertizadan o'tkazish va huquqiy-normativ asoslarini mustahkamlash bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz vazifasidir.

XULOSA

Natijalar quyidagilarni ko'rsatmoqda: milliy terminologik tizimni tartibga solish va uning barqaror rivojlanishini ta'minlash bevosita davlat tili siyosatining strategik maqsadlari bilan chambarchas bog'liqdir. Olingan natijalardan ko'rinib turibdiki, zamonaviy fan va texnika taraqqiyoti davrida o'zbek tili terminologiyasini sun'iy ravishda emas, balki qat'iy tizimli va lingvistik qonuniyatlar asosida shakllantirish talab etiladi. Olib borilayotgan ishning asosiy natijalari quyidagilarda ko'rinadi: davlat tili maqomini mustahkamlashga qaratilgan huquqiy-meyoriy islohotlar xalqaro terminlarni o'zlashtirish va ularning milliy muqobillarini yaratish jarayonini muvofiqlashtiruvchi bosh omil bo'lib xizmat qilmoqda. Yuqoridagi mulohazalarni umumlashtirib aytishimiz mumkinki, o'zbek tili terminologik tizimini tizimlashtirish nafaqat lisoniy, balki umumdavlat ahamiyatiga molik strategik vazifadir. Olib borilayotgan ish, shuningdek, sohaviy atamalarining bir xillashtirilgan (standartlashtirilgan) lug'atlarini yaratish hamda raqamli texnologiyalar integratsiyasini jadallashtirish zarurligi to'g'risida xulosa qilishga imkon beradi. Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, kelgusi rivojlanish tendensiyalarida milliy terminologiyani jahon andozalari darajasiga olib chiqish uchun davlat tili siyosatining innovatsion mexanizmlarini to'liq safarbar etish lozim. Natijada, ushbu ilmiy izlanish va uning amaliy ahamiyati ona tilimizning ilmiy-marifiy salohiyatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi degan yakuniy xulosaga kelamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Farmoni "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida".www.lex.uz
2. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 62.
3. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013. – B. 45.
4. Madvaliyev A. Hozirgi o'zbek tili leksikologiyasi va terminologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – B. 88.
5. Ahmedov, A. S. (2021). Davlat tili siyosati va milliy terminologiyaning taraqqiyot tendensiyalari. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, (3), 45-51.
6. Karimov, B. R. (2023). Globalizatsiya sharoitida o'zbek tili sohaviy terminologiyasini tartibga solish muammolari. Filologiya masalalari, (2), 112-119.